

-Ic1 Eki Üzerine

YRD. DOÇ. DR. ARZU SEMA ERTANE BAYDAR

S c1 eki, Eski Türkçeden itibaren fonetik yapısı değişime uğramış ve çeşitli işlevlerde kullanılagelmiş bir ektir. Ekin yapısı ve işlevleri hakkında araştırmacıların son derece aydınlatıcı çalışmaları vardır.¹ Bu nedenle biz bu makalede yapı ve işlevler üzerinde durmayıp, bu ekin sıfat-fiil eki olarak da değerlendirilebileceği hususunu tanıklı örnekler ile de destekleyerek dikkatle sunmaya çalışacağız.

Elbette ekin temel görevi sadece sıfat-fiil oluşturmak değildir. Ekin kalıcı sıfatlar yapmak ve kalıcı isimler türetmek gibi işlevlerinin olduğu da zaten bilinmektedir. Türkçenin çeşitli dönemlerine ait metinlerden bu durum takip edilebilmektedir.² Ek, sadece Türkiye Türkçesinde değil, diğer Çağdaş Türk lehçelerinde de çeşitli yapılarda ve işlevlerde kullanılmaktadır.³

Türk dili gramerlerinde ve konu ile ilgili diğer çalışmalarda ekin sıfat-fiil olarak kullanımı hakkında verilen bilgiler pek net değildir. Şöyle ki, bazı çalışmalarda ekin bu kullanımından bahsedilirken⁴, bazılarında bu husus üzerinde hiç

331

¹ Örnek olarak bk. Kemal Eraslan (1980), *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., s. 39,91-93; Muharrem Ergin (2000), *Türk Dil Bilgisi*, 18. bs., İstanbul: Bayrak yay., s. 181.; Zeynep Korkmaz (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK yay., s. 83-84,963-966.

² Bk. Nesrin Bayraktar (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: TDK yay., s. 87-92,126-128.

³ Örnek olarak bk. Mehmet Kara (2001) *Türkmençe*, 2. bs.; Ankara: Akçağ yay., s. 31.; Hülya Kasapoğlu Çengel (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*, Ankara: Akçağ yay., s.149, 304.; Zühâl Yüksel (2005), *Kırım Tatar Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*, Ankara: Semih Eğitim Kültür yay., s. 178-179,410-412.

⁴ Örnek olarak bk. Tahsin Banguoğlu (1995), *Türkçenin Grameri*, 4. bs., Ankara: TDK yay., s. 424-425; Nesrin Bayraktar (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: TDK yay., s. 87-92.; Kemal Eraslan (1980), *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., s. 91-93; Mehmet Hengirmen (1997), *Türkçe Dilbilgisi*, 2. bs., Ankara: Engin yay., s. 252.; Zeynep Korkmaz (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK yay., s. 963-966.

durulmamıştır.⁵ İşin en ilginç tarafı ise ekin bu işlevine yer verilen söz konusu çalışmaların hiçbirinde ekin böyle bir işlevinin neden olduğu üzerinde durulmamasıdır.⁶

Bize göre *-lci* eki, şu gerekçelerle sıfat-fiil yapma özelliğine sahiptir. Bir sıfat-fiil *-bu*, diğer fiilimsiler için de aynıdır- her ne kadar sıfat-fiil oluşturan eki aldıktan sonra fiil kategorisinden çıkıp isim kategorisine geçse de yapısındaki hareket anlamını kaybetmez ve *-duruma göre-* cümlede kendi unsurunu / unsurlarını da alarak oluşturduğu grupta yüklem görevi yapar. Bu durum diğer fiilden sıfat, isim, zarf yapan eklerde yoktur; sadece fiilimsi eklerinde vardır. Fiilimsi eklerinin biz de dâhil olmak üzere araştırmacılar tarafından üçüncü bir ek kategorisi içinde değerlendirilmelerinin sebebi de budur. Bu özellik *-lci* ekinde de görülmektedir. *-lci* ekiyle yapılan kelimeler, sıfat-fiil / sıfat-fiil grubu oluşturabilmektedir. Aşağıdaki örnekleri birlikte inceleyelim.

→ *Atatürk'ün çocukluk döneminde içinde bulunduğu ortamı / aydınlatıcı*
b'li n y

Yukarıdaki sıfat-fiil grubunda yüklem görevi yapan *aydınlatıcı* sıfat-fiilinin nesnesi, *Atatürk'ün çocukluk döneminde içinde bulunduğu ortamı* kelime grubudur. *-lci* ekli sıfat-fiil, diğer sıfat-fiil ekleri ile aynı işlevi görmüş, bir grup oluşturmuş ve söz konusu grupta yüklem görevi yapmıştır. Bu sıfat-fiil grubu da, aşağıda görüleceği gibi, geçtiği cümlede sıfat olarak kullanılmıştır ve bu sıfat tamlaması da cümlenin yüklemi olmuştur.

→ *Arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'un verdiği bilgiler, / Atatürk'ün çocukluk döneminde*
ö
inde bulunduğu ortamı aydınlatıcı niteliktedir.*
y

Aşağıdaki örneklerde de bu ekle yapılan sıfat-fiillerin oluşturduğu grupları görüyoruz:

→ *bu zararlı değişimi / önleyici*
b'li n y

⁵ Örnek olarak bk. Haydar Ediskun (1992), *Türk Dilbilgisi*, 4. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi; Muharrem Ergin (2000), *Türk Dil Bilgisi*, 18. bs., İstanbul: Bayrak yay.; Sezai Güneş (2002), *Türk Dili Bilgisi*, 6.bs., İzmir; Nurettin Koç (1990), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

⁶ Burada, bilhassa bu konuda en son yapılan çalışmalardan Nesrin Bayraktar (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: TDK yay., isimli çalışma söz konusu sahada yapılmış çok değerli bir hizmettir.

* Suat Batur-Cafer Yıldırım (2003), *İlköğretim Türkçe Ders Kitabı 6*, İstanbul: Özyürek Yayınevi, s. 97.

→*Bu zararlı değişimi önleyici bir madde / buldu.***

b'siz n y

→*uzak şehirlerden gelenleri / dinlendirici*

b'li n y

→*Uzak şehirlerden gelenleri dinlendirici faaliyetler de / düzenlendi.*

ö y

→*yıl boyunca öğrendiklerimizi / pekiştirici*

b'li n y

→*Yıl boyunca öğrendiklerimizi pekiştirici çalışmalar / ortaya koyduk.*

b'siz n y

Yukarıdaki örneklerde *-Icl* eki, fiil tabanlarından sıfat-fiil yapmış ve söz konusu sıfat-fiil de tamlayıcı unsurunu alarak bir grup oluşturmuştur. Bu durum diğer fiilden nitelik ismi yapan eklerde görülmez. *büyü-k bina, yat-alak basta, kes-kin sirke* gibi bu eklerle yapılan kelimeler, tamlayıcı unsur alamaz. Fiilimsi ekleri bir çekim eki gibi her fiile gelebilir; ancak, diğer fiilden isim, sıfat ya da zarf yapan yapım eklerinde bu özellik söz konusu değildir.

Bu ekle yapılan örneklerde *-Icl* ekli sıfat-fiil bir grup oluşturduğunda her zaman tamlayıcı olarak belirtili nesne almaktadır. Bu da son derece ilginçtir ve ayrıca üzerinde durulmaya değer bir özellik gibi görünmektedir. Dil bilgisi kitaplarının bazılarında verilen örneklerde de aynı durum söz konusudur.

→*Ali'yi / koruyucu bir ifade vermiş.*

b'li n y

→*İsyanı / kıskırtıcı ele geçmedi.*

b'li n y

Dil bilgisi kitaplarında verilen aşağıdaki gibi örnekler ise bazen ekin yanlış olarak da değerlendirildiğini göstermektedir.

→*Peşin alıcıyı tercih ederiz.⁷*

Bu örnekte *alıcı* kelimesinin anlamı bir zarf tarafından tamlanıyor gibi görünmektedir; ancak, bize göre, bu örnek yanlıştır ve durum böyle değildir. *alıcı* kelimesi bir sıfat-fiil değil, kalıcı isimdir ve *-Icl* eki burada kalıcı isim türeten bir fiilden isim yapma eki olarak görev yapmaktadır. *peşin alıcı* kelime grubu da düşünüldüğü gibi bir sıfat-fiil grubu değil, sıfat tamlamasıdır. Yani yukarıda da

** Yaşar Yörük ve diğerleri (2001), *İlköğretim Türkçe 7*, İstanbul: Serhat yayınları, s. 91.

⁷ Bk. Tahsin Banguoğlu (1995), *Türkçenin Grameri*, 4. bs., Ankara: TDK yay., s. 425.

ifade edildiği gibi *-lci* ekli sıfat-fiiller sadece belirtili nesneyi tamlayıcı olarak almaktadır.

Bir fiilimsinin en büyük iki özelliğinden biri -her ne kadar fiilimsi ekini aldıktan sonra isim, sıfat, zarf olsa da- hareket anlamını kaybetmemesi, diğeri de olumsuzunun yapılabilmesidir. Yukarıda verdiğimiz örneklerde hareket anlamlarını kaybetmediklerini gördük. Şu örneklerde de olumsuzlarını göreceğiz: *koş-an çocuk / koş-ma-y-an çocuk, gör-üp gitti / gör-me-y-ip gitti, çalış-an öğrenci / çalış-ma-y-an öğrenci, yan-ıcı madde / yan-ma-y-ıcı madde* her ne kadar son örnek biraz tuhaf gibi gelse de bu durum sadece alışkanlıkların sonucudur. Çünkü bu şekilde olumsuz yapılmasının gramerce bir sakıncasının olmadığı düşüncesindeyiz. Ama *uç-ak*'ın, *bil-gi*'nin, *süz-geç*'in olumsuz şekilleri yoktur. Bunu da *-lci* ekinin sıfat-fiil eki olarak kullanıldığının bir delilidir diye düşünmekteyiz.

Ekin yukarıda verdiğimiz örneklerdeki işlevinin, aşağıdaki örneklerde bulunan sıfat-fiil eklerinin kullanımından hiçbir farkı yoktur.

→Ankara'ya gidenler bilirler.

yt

Yukarıdaki cümlede geçen *Ankara'ya* yer tamlayıcısı *bilirler* yüklemının unsuru değildir. Çünkü *Nereye bilirler?* diye bir soru her şeyden önce anlamsız olur. *Ankara'ya, gidenler* sıfat-fiilinin yer tamlayıcısıdır. *git-* fiili her ne kadar sıfat-fiil ekini alsa isim kategorisine geçse de yapısındaki hareket anlamını kaybetmemekte ve gerekirse kendi unsurunu / unsurlarını da alarak cümlede herhangi bir görevde kullanılabilir. Söz konusu cümlede de sıfat-fiil grubu özne görevinde kullanılmıştır. *Nereye gidenler?* diye sorduğumuzda da *Ankara'ya* cevabını almaktayız. Aşağıdaki diğer örnekleri de bu yöntemle inceleyince benzer durumları görürüz.

→Birkaç gün sonra gidecek katile, hazırlıklara başladı.

Zt

Ne zaman gidecek?

→Bu gerçeği gördüğü için anlaşmayı imzalamadı.

B'li n

Neyi gördüğü için?

→Caddeden geçeni gördüm.

yt

Nereden geçeni?

→Makine yağlarıyla kirlenmiş elbiseler köşede duruyordu.

zt

Nelerle kirlenmiş?

Yukarıdaki örneklerden, diğer fiilden nitelik ismi türeten eklerle ve sıfat-fiil ekleri ile yapılan karşılaştırmalardan açıkça anlaşıldığı gibi *-Icl* ekinin sıfat-fiil yapma işlevi de vardır.

Ekin, bize göre, sıfat-fiil eki gibi görev yapmasının en önemli nedenlerinden biri de, duruma göre, *-An* sıfat-fiil ekinin yerine kullanılmasıdır. Bu iki ek arasında zaman zaman bir nöbetleşme olmaktadır. Bu durum Türkçede çeşitli nedenlerden dolayı çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Hâl eklerinin birbirinin yerine kullanılması⁸, yönelme (*-A*) hâli ekinin amaç, maksat bildirme ya da çıkma (*-DAn*) hâli ekinin *-dan dolayı*, *-dığı için* anlamları ile kullanılması⁹ gibi. Şöyle ki,

→*bu zararlı değişimi önleyici* [önle-y-en] bir madde

→uzak şehirlerden gelenleri dinlendirici [dinlendir-en] faaliyetler

→yıl boyunca öğrendiklerimizi / pekiştirici [pekiştir-en] çalışmalar

Örneklerde de görüldüğü gibi *-An* eki ile *-Icl* eki arasında bir nöbetleşme söz konusudur.

335

Sonuç

Türkçede eklerin değişik işlevlerinin olduğu hepimizin malumudur. *-Icl* eki de *akıcı*, *aldatıcı*, *boğucu*, *bulaşıcı*, *öldürücü*, *üzücü* örneklerinde olduğu gibi sıfat, *alıcı*, *çekici*, *dondurucu*, *ısıtıcı* örneklerinde olduğu gibi kalıcı isimler türetebilmektedir. Bu işlevlerinin yanı sıra söz konusu ek, *Atatürk'ün çocukluk döneminde içinde bulunduğu ortamı aydınlatıcı*¹⁰, *bu zararlı değişimi önleyici*¹¹ örneklerinde olduğu gibi sıfat-fiil eki olarak da kullanılmaktadır.

Bu örnekler ve yapılan açıklamalar ışığında ekin sıfat-fiil yapma işlevinin de olduğunu söylemek, bizce, mümkün görünmektedir.

⁸ Bk. Zengin örnekler için Gürer Gülsevin (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK yay.

⁹ Bk. Zeynep Korkmaz (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK yay., s. 280-289, 301-317.

¹⁰ Örnek için bk. Suat Batur-Cafer Yıldırım (2003), *İlköğretim Türkçe Ders Kitabı 6*, İstanbul: Özyürek Yayınevi, s. 97.

¹¹ Örnek için bk. Yaşar Yörük ve diğerleri (2001), *İlköğretim Türkçe 7*, İstanbul: Serhat Yayınları, s. 91.